

MARISIA

ARCHAEOLOGIA

HISTORIA

PATRIMONIUM

1

Târgu Mureș
2019



CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ
MAROS MEGYEI TANÁCS/MUREȘ COUNTY COUNCIL

EDITORIAL BOARD

Executive Editor

Zoltán SOÓS

Editors

Sándor BERECKI

Zalán GYÓRFI

János ORBÁN

Szilamér Péter PÁNCZÉL

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Tiberius BADER (Hemmingen, Germany)

Elek BENKŐ (Budapest, Hungary)

Marius-Mihai CIUTĂ (Sibiu, Romania)

Zoltán CZAJLIK (Budapest, Hungary)

András KOVÁCS (Cluj-Napoca, Romania)

Zsolt VISY (Pécs, Hungary)

CORRESPONDENCE

Muzeul Județean Mureș / Mureș County Museum

CP 85, str. Mărăști nr. 8A, 540328 Târgu Mureș, România

e-mail: marisiaedit@gmail.com

Cover: István KARÁCSONY

The content of the papers totally involve the responsibility of the authors.

ISSN 2668-7232



www.edituramega.ro
mega@edituramega.ro

CONTENTS

Sándor BERECKI – Attila Nándor HÁGÓ A Neolithic Settlement from Târgu Mureş. I. The Courtyard of the Fortress	7
Sándor BERECKI – Sándor József SZTÁNCSUJ A Neolithic Settlement from Ernei	31
Iosif Vasile FERENCZ – Cristian Constantin ROMAN A Late Iron Age Belt Buckle from Ardeu	43
Aurora PEŢAN News on the Discovery of the Ruins from Grădiştea Muncelului in the International and Local Press from the Beginning of the 19 th Century	49
Nicoleta MAN Life on Roman Limes. Civilian Settlements on Eastern Limes of Dacia (Between the Camps from Brâncovenesti and Sărăţeni)	55
Marius-Mihai CIUTĂ Two Sculptural Pieces Recently Returned to the National Cultural Heritage	71
Keve LÁSZLÓ – Zalán GYÖRFI Medieval Small Finds in the Borders of Ideciu de Jos	79
BOTÁR István A Csiki-medence középkori környezeti viszonyairól	91
Oana TODA Tobacco Clay Pipes from Rupea Castle and their Historical Context	119
István KARÁCSONY Date noi privind elementele de amenajare interioară ale bisericii reformate din Fântânele	139
János ORBÁN Istoricul casei Hirschmann şi începuturile stilului secession maghiar la Târgu Mureş	163
ABBREVIATIONS	189

ISTORICUL CASEI HIRSCHMANN ȘI ÎNCEPUTURILE STILULUI SECESSION MAGHIAR LA TÂRGU MUREȘ*

János ORBÁN**

Studiul abordează istoricul construcției casei din piața Trandafirilor nr. 18, construită în anul 1905 de către văduva lui Adolf Hirschmann, născută Ida Baruch (în perioada interbelică fiind deja în proprietatea familiei Vámos). Clădirea se numără printre primele monumente ale așa-zisului stil secession maghiar la Târgu Mureș, fiind considerată opera lui Béla Keleti, personaj mai puțin cunoscut în arhitectura târgumureșeană, însă cu o contribuție semnificativă la răspândirea acestui stil, inspirat în mare parte din creația arhitectului budapestan Ödön Lechner. Pe lângă evoluția urbană a zonei, sunt rezumate și schimbările topografice intervenite în vecinătatea casei, pe parcursul secolului XX.

Cuvinte cheie: secession maghiar, Béla Keleti, Adolf Hirschmann, Ödön Lechner, Târgu Mureș

Keywords: Hungarian architectural Secession, Béla Keleti, Adolf Hirschmann, Ödön Lechner, Târgu Mureș

EVOLUȚIA GENERALĂ A FRONTULUI STRADAL ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Dacă aruncăm o privire asupra gravurii lui István Mikolai Tóth din 1827, cea mai importantă sursă ilustrată legată de vechiul oraș, devine clar faptul că în primele decenii ale secolului al XIX-lea, latura nord-vestică a străzii Poklos (piața Trandafirilor), pornind de la palatul Toldalagi spre zonele periferice, a fost dominată în mare parte de case simple, cu un singur nivel (fig. 1). Clădirile reprezentative supraetajate și fronturile închise, concentrate pe cele două laturi ale centrului baroc dezvoltat în jurul primăriei din mijlocul pieței (zona catedralei ortodoxe de astăzi),¹ nu mai sunt caracteristice acestei zone. Aspectul său

a rămas unul modest, excepții fiind impozantele clădiri ale familiilor Földvári² și Henter,³ respectiv a patra construcție de la casa Henter, realizată cu gang carosabil și un singur etaj. Pe majoritatea loturilor putem vedea clădiri cu două sau trei ferestre spre stradă, în unele cazuri cu cerdac de lemn amplasat pe front, cu șarpante simple în trei-patru ape, sau frânte, învelite în cele mai multe cazuri cu șindrilă, dar și cu porți de lemn acoperite, specifice mediului rural. Pe secțiunea dintre casa Földvári și palatul Toldalagi putem identifica nouă case, dintre care doar una, cea de lângă palatul Toldalagi, este supraetajată, fiind

* Cercetarea în față a fost sprijinită de fundația Forerunner Federeation, în cadrul bursei Székely Előfutár Ösztöndíj oferite în 2018 și se integrează în lucrările proiectului Topografia Monumentelor Istorice din Târgu Mureș, susținut de Planul Rómer Flóris. Aș dori să aduc mulțumiri cu această ocazie kolegi mele, Cora Fodor și domnului Kocsis Francisko pentru ajutorul acordat în îngrijirea textului, respectiv prietenului meu, Levente Tóth pentru prețioasele sfaturi și informații.

** János ORBÁN. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș, RO, orbanjanos@yahoo.com

¹ ORBÁN 2011, 286.

² ORBÁN 2009, 265.

³ În 1778 lotul a fost deja în proprietatea familiei Henter. Vezi Elenchus conscriptionem, classificationem ac valoris aestimationem domorum... 1778. ANU, F 49, fasc. 17, titlul 76, nr. 17, f. 18–19.

urmată de șase căsuțe modeste, de mici dimensiuni. Ultimele două sunt construcții mai solide, cu șarpante frânte și ganguri carosabile specifice barocului – cea de lângă casa Földvári este antecedenta clădirii cercetate în acest studiu.

Dezvoltarea frontului stradal dintre pasajul Hajós (azi Horea) și palatul Toldalagi a rămas una lentă și în deceniile mijlocului de secol. Pe baza caracteristicilor de stil considerăm că, în această perioadă timpurie a istorismului în arhitectura târgumureșeană, în anii 1850–1880, pe toată lungimea frontului au apărut trei clădiri supraetajate: cea din piața Trandafirilor nr. 25, respectiv antecedenta casei de la nr. 20, cu un simplu decor clasicizant. Fațada casei de la nr. 22, în prima sa ipostază, de asemenea a fost marcată de elemente istoriste timpurii, însă a fost transformată în perioada interbelică.

În ultimul deceniu al secolului, progresul arhitectural s-a accelerat în zonă, prosperitatea economică a dualismului austro-ungar făcându-și simțite efectele și la Târgu Mureș. Șirul noilor construcții, caracterizate de o arhitectură mult mai exigentă față de deceniile anterioare, a fost deschis în 1888 de sediul asociației măcelarilor, proiectat de inginerul László Dósa.⁴ Pe locul actualei clădiri interbelice din piața Trandafirilor nr. 17 a fost autorizată în 1895 casa fabricantului Mendel Farkas,⁵ în forma sa originală o realizare monumentală supraetajată, cu o fațadă marcată

de o reușită plastică neorenascentistă. Într-o manieră asemănătoare, a construit curelarul Simon Hörl în 1897, la nr. 24, o casă cu un singur etaj.⁶ Măcelarul Béla Bányai a început în 1898, la nr. 12, o construcție cu două etaje, care prin plastica sa abundentă poate fi considerată cea mai semnificativă realizare locală a stilului neobaroc.⁷ În 1899 a avut loc transformarea istoristă a fațadei casei Henter, ajunsă între timp în proprietatea fabricantului Mihály Mestitz.⁸ Aceste construcții ale anilor 1890 poartă amprenta clară a neorenascentismului și a neobarocului, stiluri dominante în aceste decenii în arhitectura monarhiei, sau a unor sinteze eclectice ale acestora.

În anul 1900 sediul Băncii Agrare a adus un avânt radical nou în arhitectura zonei.⁹ Proiectat de un important arhitect din Budapesta, Gyula Sándy, reprezintă debutul artei 1900 în oraș, folosind limbajul decorativ al așa-zisului stil secesion maghiar. Vechea casă Földvári, ajunsă în proprietatea văduvei contelui Otto von Bissingen, și-a dobândit fațada actuală în 1902: o compoziție istoristă, care însă la nivel ornamental evocă de asemenea unele elemente ale noului stil.¹⁰ În 1905–1906 Hermann Farkas a ridicat monumentala sa casă la nr. 21, o sinteză reușită a istorismului cu secesionul vienez.¹¹ În 1906, tot în acest spirit, a fost modernizată în vecinătate fațada casei lui Béla Burdács.¹²

CLĂDIREA VECHE

Gravura lui Mikolai, pe lotul din piața Trandafirilor nr. 18 de astăzi, ne prezintă o simplă casă de locuit: fațada principală este marcată de un gang carosabil semicircular, specific barocului și de două ferestre, sub care pot fi observate alte două ferestre, ale pivniței. Clădirea este acoperită

cu o șarpantă frântă, învelită cu șindrilă. Analizând evoluția arhitecturii locale, considerăm, că edificiul datează din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Pe cărțile poștale ale începutului de secol XX apare deja o șarpantă mult mai înaltă, în două ape. Plastica prezentă pe aceste ilustrate

⁴ ONIGA 2016, 254–257.

⁵ CONSILIUL ORAȘULUI, 5512/1895.

⁶ Registru de intrare-ieșire, 1897, nr. 6670, 6831, 7455, 7289. ICE, nr. 229.

⁷ CONSILIUL ORAȘULUI, 1086/1898. Vezi și MAN 2009, 515–516.

⁸ CONSILIUL ORAȘULUI, 5434/1899 (lipsă).

⁹ MAN 2015a, 166–183.

¹⁰ CONSILIUL ORAȘULUI 2897/1902.

¹¹ CONSILIUL ORAȘULUI 3005/1906.

¹² Piața Trandafirilor nr. 20. Fațada casei din păcate a fost simplificată radical la mijlocul secolului XX.

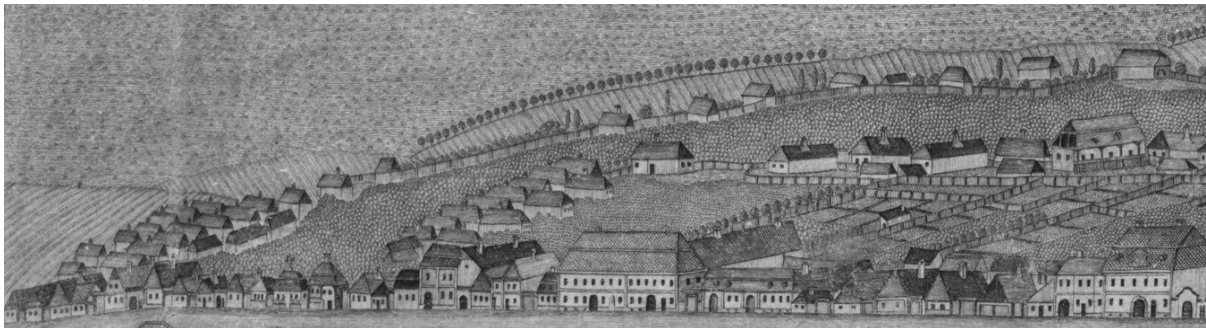


Fig. 1. Detaliu cu latura de vest a pieței centrale. Gravura lui Mikolai Tóth István, 1827.

– lezene rustice, panouri adâncite în parape-tul ferestrelor, cornișe sprijinite pe consolele din sprânceana ferestrelor – este specifică mai degrabă anilor 1870–1880 în arhitectura locală. Presupunem deci, că fațada a fost renovată în această perioadă (fig. 2).

Identificarea proprietarilor de la mijlocul secolului al XVIII-lea este posibilă pe baza izvoarelor scrise referitoare la clădirea învecinată, anterioară palatului Bissingen și construită de Ferenc Földvári. Așadar, conform unui contract de vânzare-cumpărare din 1763, proprietara lotului a fost văduva lui István Rosnyai, Sára Bantsi,¹³ iar în 1766 sunt amintite și casele sale din lemn de pe acest lot.¹⁴ În 1778 casa a fost evaluată la 120 florini renani și s-a aflat în posesia lui István Rosnyai.¹⁵ Tot el a fost proprietar și la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când au apărut diverse conflicte între el și noul stăpân al casei învecinate, Mihály Teleki.¹⁶ În anul 1835 proprietara este văduva măcelarului István Rosnyai.¹⁷

Cu ocazia recensământului din 1850, casa a fost înregistrată la nr. 288, fiind proprietatea avocatului János Nagy de Berkesz (n. 1796), care

trăia aici împreună cu nevasta sa, Eszter Miske.¹⁸ În anul 1857 situația clădirii era una asemănătoare cu cea din 1850.¹⁹ Recensământul din 1869 o înregistrează deja ca proprietar pe văduva lui Nagy, care a locuit aici împreună cu Zsigmond Csiki, funcționar al scaunului Mureș și soția sa, Ida Deák.²⁰ În următorul deceniu proprietarul se schimbă: în 1882 casa aparține deja lui Adolf Hirschmann,²¹ cunoscut în istoria locală ca primul membru evreu al consiliului general al orașului („törvényhatósági bizottság”), fost luptător în armata revoluției maghiare din 1848–1849, decedat în 30 mai 1887, la vârsta de 59 ani și după o căsnicie de 31 de ani,²² fiind înmormântat în noul cimitir evreiesc al orașului.²³ În ultimii ani ai vieții sale figurează între viriliști (plătitori ai celor mai mari impozite din oraș).

Pe tot parcursul perioadei dualiste, proprietară va rămâne văduva lui Adolf Hirschmann, născută Ida Baruch,²⁴ o descendentă a înstăritei familii Baruch, deținătorii în această perioadă ai unei distilerii de alcool, respectiv ai unei rafinării de petrol din oraș²⁵ (de altfel, în anii 1880, și

¹³ Contract. Viile Tecii, 5 octombrie 1763. ANU, P 676, fasc. 14, an 1763, f. 97.

¹⁴ Contract. Târgu Mureș, 2 iunie 1766. ANU, P 676, fasc. 15, an 1766, f. 2.

¹⁵ Elenchus conscriptionem, classificationem ac valoris aestimationem domorum... 1778. ANU, F 49, fasc. 17, titlul 76, nr. 17, p. 20–21.

¹⁶ ANU, P 676, fasc. 14, an 1798, passim.

¹⁷ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale Române, Arhiva familiei Lázár din Mureșeni, nr. 584, f. 44.

¹⁸ Născută în anul 1807 în satul Sântandrei (Nyárádandrásfalva). CONSCRIPTII, dosar 40, f. 144.

¹⁹ CONSCRIPTII, dosar 68, f. 153.

²⁰ CONSCRIPTII, dosar 77, f. 581–584.

²¹ Tervezet... Târgu Mureș, 2 iunie 1882. ACTE TEHNICE, Xa, f. 235.

²² SEBESTYÉN 2010, 96. Vezi și *Marosvidék* 17, 28 (5 iunie 1887), 133.

²³ Monumentul său funerar în formă de obelisc se află între cele mai vechi pietre funerare ale cimitirului *status quo ante* din Târgu Mureș, pe lângă gardul dinspre actuala stradă Nagy Pál.

²⁴ TELEKLAJSTROM 1919, 56; vezi și CONSILIUL ORAȘULUI 9582/1907.

²⁵ SEBESTYÉN 2015, passim.



Fig. 2. Detaliu cu vechea casă Hirschmann. Carte poștală (după 1902). Colecția József Kercsák.

proprietara casei învecinate a fost o membră a familiei, soția lui Adolf Baruch²⁶). Pe baza izvoarelor scrise, se pare că văduva a dezvoltat mai multe tipuri de afaceri: în anii 1890 se ocupa cu alimentarea bolnavilor din spitalele militare ale orașului,²⁷ în 1896 a obținut autorizație de vânzare a alcoolului și este amintită ca mic negustor,²⁸ în 1897 autoritățile o înregistrează ca antreprenoare și brutar.²⁹ Un cazier judiciar din 1898 o consideră "antreprenoare multiplă", care activează de mai mult de 25 de ani în oraș.³⁰ Se

pare că mica sa casă, în acești ani, a fost destul de încăpătoare și pentru chiriași: în 1894, cu ocazia unor exerciții militare au fost cazați aici ofițeri de armată,³¹ iar în 1900 un medic militar.³² A participat activ în viața comunității evreiești status quo ante: în 1886 a fost președinta comisiei de inițiativă a Societății Filantropice a Femeilor Israelite, în 1899 încercând să obțină, fără succes, președinția acestei Societăți.³³ Ea va fi în 1905 comanditara casei de locuit cercetate în acest studiu.

²⁶ Tervezet... Târgu Mureș, 2 iunie 1882. ACTE TEHNICE, Xa, f. 235.

²⁷ CONSILIUL ORAȘULUI, 5410/1890.

²⁸ CONSILIUL ORAȘULUI, 3919/1896.

²⁹ CONSILIUL ORAȘULUI, 6970/1897.

³⁰ CONSILIUL ORAȘULUI, 11513/1898.

³¹ CONSILIUL ORAȘULUI, 2138/1895.

³² CONSILIUL ORAȘULUI, 2350/1900.

³³ SEBESTYÉN 2015, 247, 369.

SCHIMBĂRI TOPOGRAFICE ÎN ZONĂ, LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Înainte de a prezenta construcția casei Hirschmann, este necesar să cunoaștem relațiile de vecinătate și topografia zonei, la cumpăna secolului XIX–XX. Pe o ridicare topografică din 1882, în locul actualei străzi Béla Bartók, între casa Hirschmann și vechea casă Földvári, ajunsă între timp în proprietatea conților Lázár, poate fi observată o curte îngustă, aparținând casei din urmă. Conform schiței, deschiderea spre piață a acestui culoar avea o lățime de 8,25 m și, se pare, că avea o comunicare directă cu terenul de mari dimensiuni din spatele lotului extins până la linia străzii Tyúkszer (mai târziu Școlii, azi Aurel Filimon), și care se afla în posesia aceleiași familii Lázár.³⁴ Pe ridicările topografice realizate de inginerul Elemér Pompéry în perioada 1896–1899,³⁵ culoarul de lângă casă figurează pe un număr topografic separat (558) de terenul din spate, menționat ca "depozit de lemne" (559) și de lotul clădirii principale (557), toate cele trei fiind în proprietatea lui Jenő Lázár (fig. 3).³⁶

În anul 1902 noua proprietară, văduva lui Otto von Bissingen, contesa Eleonóra Lázár a transformat radical vechea sa casă barocă, rezultatul fiind palatul actual de pe str. Béla Bartók nr. 1.³⁷ În data de 1 iulie 1902 executantul acestor lucrări, maistrul constructor Pál Soós, a depus planul de autorizație a unui bazar ("árúházak") pe lungimea parcelei înguste din dreapta clădirii, pe latura dinspre casa Hirschmann, compus din 5 încăperi, dotate cu câte o ușă și două ferestre orientate spre palatul Bissingen, cu o șarpantă simplă într-o singură apă, ascunsă în spatele unui atic crenelat (fig. 4). Construcția a fost aprobată de consiliul orașului în data de 11 iulie 1902 și finalizată în scurt timp.³⁸

În acest fel terenul dintre bazar și palatul Bissingen a devenit practic un spațiu pietonal de acces. În data de 5 noiembrie 1902, văduva a și oferit această parcelă îngustă publicului târgumureșean, cu scopul deschiderii unui pasaj. Era vorba, în total, de o suprafață de 402 stânjeni pătrați, cu o deschidere de 6 m spre piață, și de 7 m spre strada Școlii, conform schiței anexate (fig. 5).³⁹ În spatele ofertei se conturează interesele bine definite ale ofertantei, care deținea teritoriul pe cele două laturi ale străzii și, bineînțeles, își rezerva dreptul de a parcela și de a construi în zonă, solicitând în schimb, edililor orașului, construirea unui gard de scândură pe lungimea lotului și denumirea străzii după numele familiei Lázár. Amenajarea și iluminatul pasajului intrau în mod firesc în obligațiile primăriei,⁴⁰ care până la urmă și le-a asumat numai pe cele din urmă.⁴¹ Drept urmare, în martie 1903, oferta a fost reziliată de avocatul familiei, István Biás.⁴²

Contesa însă a continuat să construiască în zona pasajului: conform unui plan semnat de Soós Pál la 13 martie 1903, a fost realizată o aripă compusă din 6 șoproane de lemn și trei încăperi destinate locuinței unui supraveghetor.⁴³ În 1905 a fost demarată o construcție și mai mare: văduva a solicitat autorizație pentru un corp cu un singur nivel, compus între altele din 19 camere și dependințe pentru mai multe apartamente de locuit.⁴⁴ Autorizația de construcție a fost condiționată de asfaltarea trotuarului din pasaj, respectiv de construcția gardului de către comanditar.⁴⁵ Clădirea a fost luată în folosință abia la sfârșitul anului 1906.⁴⁶ În anii următori funcționau aici ateliere, locuințe și alte încăperi

³⁴ Tervezet... Târgu Mureș, 2 iunie 1882. ACTE TEHNICE, Xa, f. 235.

³⁵ Ridicarea topografică a orașului (1896–1899), C4. PRIMĂRIA TÂRGU MUREȘ.

³⁶ Cartea de fond a intravilanului orașului Târgu Mureș 1898, 28. PRIMĂRIA TÂRGU MUREȘ.

³⁷ CONSILIUL ORAȘULUI, 2897/1902.

³⁸ CONSILIUL ORAȘULUI, 4858/1902.

³⁹ CONSILIUL ORAȘULUI, 1350/1903, f. 3. (33,7×20,7 cm)

⁴⁰ CONSILIUL ORAȘULUI, 1350/1903.

⁴¹ Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyve 1902, 135v–136r. CONSILIUL MUNICIPAL, nr. 82.

⁴² Se pare, că negociatorul tranzacției din partea orașului a fost primarul Bernády însuși.

⁴³ CONSILIUL ORAȘULUI, 2369/1903.

⁴⁴ CĂPITANIA DE POLIȚIE, 5269/1905.

⁴⁵ CĂPITANIA DE POLIȚIE, 6909/1906.

⁴⁶ CĂPITANIA DE POLIȚIE, 51/1907.



Fig. 3. Detaliu din ridicarea topografică a orașului (1896–1899). Primăria Târgu Mureș

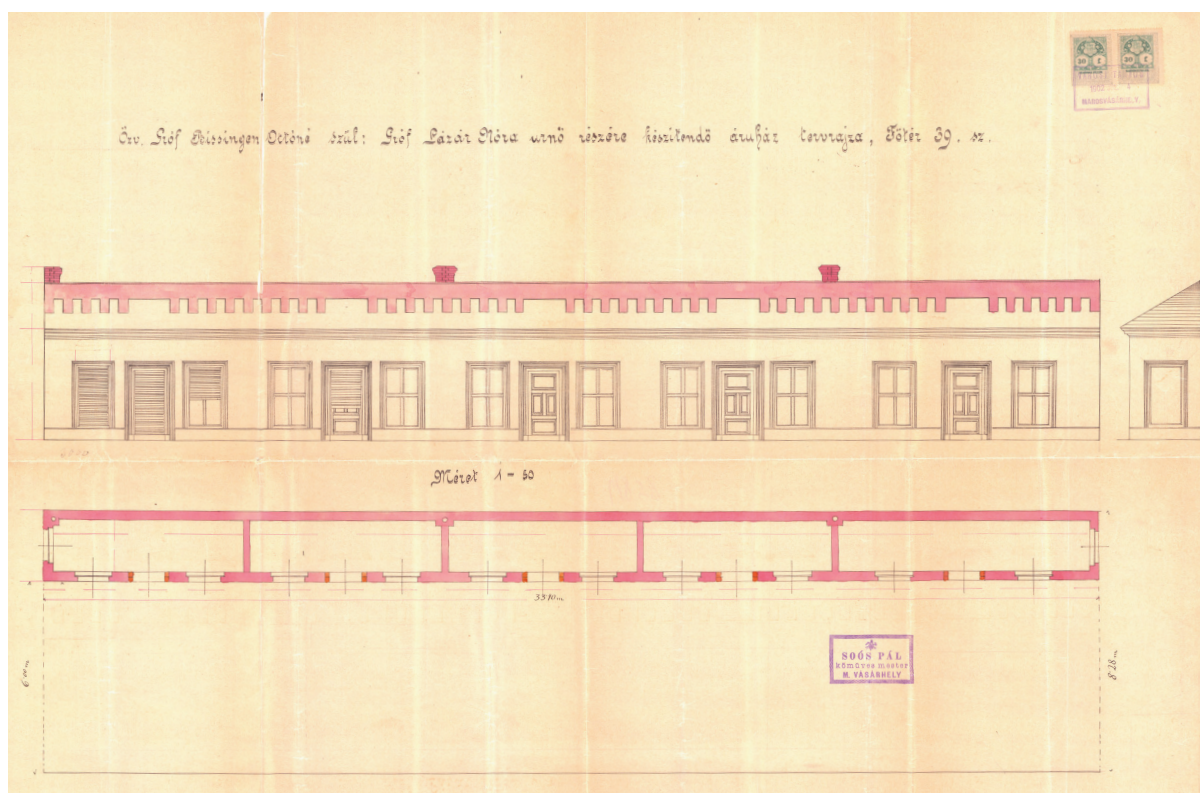


Fig. 4. Planul bazarului Bissingen (Pál Soós, 1902). Consiliul orașului 4858/1902.

închiriate.⁴⁷ Această aripă lungă, inexistentă pe secțiunea autentică a ridicării topografice finalizată în 1899,⁴⁸ construită pe latura de nord-est a viitoarei străzi, în spatele lotului Hirschmann, accesibilă de pe strada Filimon, poate fi identificată clar și pe fotografia aeriană a orașului din perioada Primului Război Mondial. Planimetria corpului ne prezintă planul canalizării, realizat în anul 1911.⁴⁹

Deși a fost deschis traficului, pasajul a rămas în proprietatea privată a contesei. Problema s-a ridicat din nou în data de 11 ianuarie 1912: văduva a oferit iarăși terenul orașului, de această dată însă o lățime de numai 3 m în capătul dinspre strada Școlii, solicitând totodată dezmembrarea terenului aferent, oferind, de

asemenea, demolarea bazarului din 1902 și, cedarea suprafeței acestuia pentru scopurile străzii. Consiliul orașului a acceptat oferta cu condiția ca noua stradă să dispună de o lățime de patru ori mai mare (12 m), bazarul dinspre piață să fie demolat până la 1 mai 1914, și lățimea parcelor create să fie de cel puțin 12 m pe linia frontului stradal.⁵⁰ Pentru stabilirea aliniamentului și clarificarea situației cadastrale a zonei, în 15 ianuarie 1912, autoritățile au întocmit o schiță topografică (fig. 6).⁵¹ Nu dispunem de informații despre soarta acestei propuneri, cert este însă, că bazarul nu s-a demolat în 1914, în fotografiile perioadei interbelice fiind încă prezent. Noua entitate topografică a primit denumirea după cunoscuta cafenea din palatul Bissingen, *Pasajul Korzó*.⁵²

CONSTRUCȚIILE VĂDUVEI LUI ADOLF HIRSCHMANN (1905–1907)

Clădirea actuală în stil secesion din piața Trandafirilor nr. 18 (pe vremuri piața Széchenyi nr. 37) este rezultatul construcțiilor văduvei lui Adolf Hirschmann (fig. 7). Cererea sa pentru autorizație a fost depusă la registratura primăriei în data de 28 iunie 1905.⁵³ Documentația lipsește din păcate cu desăvârșire din arhiva primăriei, probabil din cauza faptului că în anul 1912 a fost transferată la tribunal.⁵⁴ Totuși, pe baza registrelor contemporane de evidență, se poate reconstitui cronologia exactă a construcției. Autorizația a fost solicitată pentru o casă supraetajată, compusă la parter dintr-un hol de intrare,

două prăvălii, o bucătărie și casa scării (cu trepte de piatră), la etaj din patru camere de locuit, o baie, două antreuri, o bucătărie și o cămară,⁵⁵ și, a fost emisă în data de 28 august 1905, sub numărul 5498.⁵⁶ Se pare că lucrările au și început în această lună: antreprenorul Béla Keleti a obținut acordul autorităților pentru depozitarea materialului de construcție în fața casei, încă din data de 15 august 1905.⁵⁷ Remarcăm, că în această ultimă autorizație apare, pe lângă numele lui Keleti, și cel al antreprenorului local Lajos Nagy, a cărui contribuție la construcție nu se cunoaște exact.⁵⁸ Cert este însă că, spre

⁴⁷ În 1907 de exemplu Kornél Jakabfalussy solicita autorizație pentru înființarea unei ”fabrici de brânză” în unele încăperi. CONSILIUL ORAȘULUI 3844/1907.

⁴⁸ Ridicarea topografică a orașului (1896–1899), C4. PRIMĂRIA TÂRGU MUREȘ.

⁴⁹ CONSILIUL ORAȘULUI, 10301/1911, 120×56 cm.

⁵⁰ CONSILIUL ORAȘULUI 479/1912; vezi și MAN 2009, 184.

⁵¹ Térrajz... 15 ianuarie 1912 Copie (59×30 cm). CONSILIUL ORAȘULUI 479/1912, f. 5; identificat și publicat de Ioan Eugen Man, vezi MAN 2009, 205, fig. 145.

⁵² PÁL-ANTAL 1997, 69.

⁵³ Registru de intrare-ieșire 1905, nr. 4693. ICE, nr. 242.

⁵⁴ Registru de intrare-ieșire 1912, nr. 6766. ICE, nr. 249.

⁵⁵ VARIA, nr. 583, 14r–15v (vezi și registrul vechi al autorizațiilor).

⁵⁶ Registru de intrare-ieșire 1905, nr. 5498. ICE, nr. 242.

⁵⁷ CĂPITANIA DE POLIȚIE 5395/1905.

⁵⁸ Lajos Nagy s-a născut la Târgu Mureș în 1881, ca fiul curelarului cu același nume. După absolvirea școlii profesionale locale și o ucenicie de 5 ani la maistrul Pál Soós a terminat și el Școala Profesională Superioară de Construcții din Budapesta între 1898–1901, urmând să fie angajat în 1902 la fabrica lui Jenő Domokos din Târgu Mureș (ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1899, 42–43; ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1902, 48). Conform unui anunț, în 1910 biroul său de arhitectură a avut sediul pe strada Baross Gábor nr. 40 (NAPTÁR 1910, 70).

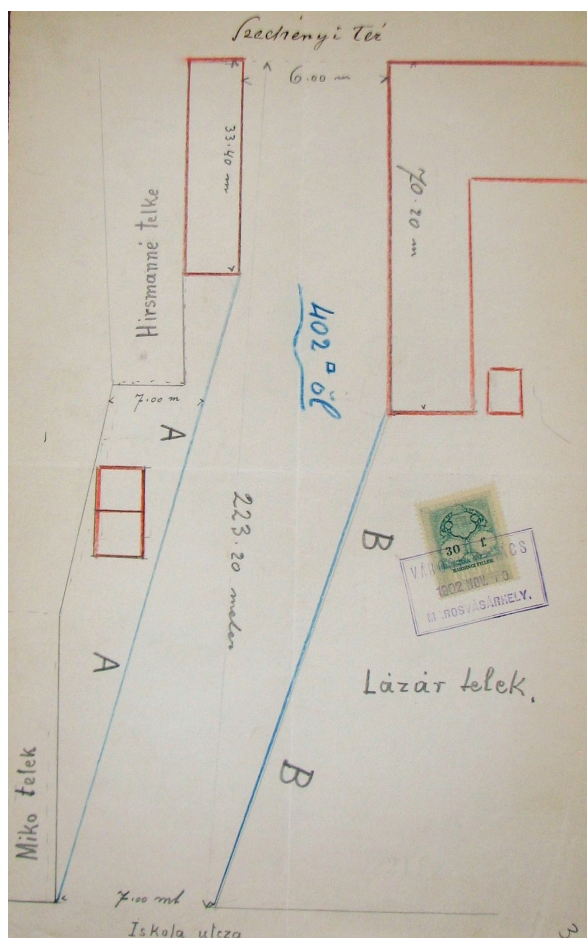


Fig. 5. Schiță pentru deschiderea pasajului (1902).
Consiliul orașului 1350/1903.

deosebire de Keleti, în aceste luni Nagy deținea deja un brevet industrial valabil.⁵⁹ Construcția a fost contestată între timp de vecina sa, contesa Bissingen. Nu cunoaștem obiecțiile concrete ale

acesteia, însă se pare, că diferendul a fost rezolvat, într-o primă fază, până la 29 august.⁶⁰ Problema construcției apare și în presa locală: în data de 21 septembrie se relatează despre contestația văduvei Bissingen, refuzată de comisia administrativă a orașului.⁶¹ După o săptămână este discutată superficialitatea construcției, zidurile fiind, potrivit informațiilor presei, prea înguste,⁶² peste o zi este reproșat modul de montare a schelelor și neprotejarea trecătorilor, etc.⁶³ Conform registrelor de evidență, în data de 3 octombrie 1905, problema construcției a fost reluată și de consiliul orașului.⁶⁴ Documentația nu s-a păstrat nici în acest caz, însă o scurtă adresă a consiliului către căpitănia de poliție confirmă că a fost autorizat un nou plan de fațadă, diferit de cel anterior.⁶⁵ În 14 noiembrie 1905 văduva a solicitat deja din partea primăriei o adeverință cu evidențierea topografică a construcției noi.⁶⁶

La începutul anului 1906 se montau cele două galantare ale magazinelor aferente frontului stradal (fig. 8). Văduva a fost avertizată de către autorități că, pentru locul ocupat de acestea, trebuie plătită o taxă anuală de 40 de coroane, continuarea lucrărilor fiind suspendată până la plată.⁶⁷ În data de 9 martie 1906 a fost emisă autorizația de dare în folosință a acestor magazine, fiind specificat, că pentru depozitele din curte ale parterului, respectiv pentru etaj, se va solicita o nouă autorizație.⁶⁸ Aceasta a fost obținută la 18 mai 1906, deci până la această dată construcția a fost finalizată.⁶⁹ În toamnă a fost interzisă construcția unor clădiri anexe din curte.⁷⁰ Cronologia construcției este deci cât se

⁵⁹ Nagy a obținut brevet pentru lucrări de zidărie în data de 30 ianuarie 1905 (BREVETE, p. 70), după ce a făcut de mai multe ori publicitate firmei sale de construcții în săptămânalul *Székely Világ*.

⁶⁰ Registru de intrare-ieșire 1905, nr. 6226, vezi și nr. 6805. ICE, nr. 242.

⁶¹ Megfellebbezett építkezés. *Székely Társadalom* 1, 20 (21 septembrie 1905), 2.

⁶² "A ház főfalai egy téglavastagság, közfalai féltégla vastagságra és gyöngye vas pillérekre épülnek." Vezi articolul Felületes építkezések. *Székely Társadalom* 1, 21 (28 septembrie 1905), 3.

⁶³ Felületes építkezések. *Székely Lapok* 35, 201 (29 septembrie 1905), 3.

⁶⁴ Se pare, că cazul a avut o importanță specială pentru autorități, deoarece în registrul actelor soluționarea a fost autenticată iarăși prin semnătura primarului: "Lezártott: 1905. október 3-án d. u. 5 óraker. Láttá: Bernády polgármester". Registru de intrare-ieșire 1905, nr. 7131 și 7355. ICE, nr. 242.

⁶⁵ CĂPITĂNIA DE POLIȚIE, 5293/1905.

⁶⁶ Registru de intrare-ieșire 1905, nr. 8512. ICE, nr. 242.

⁶⁷ CONSILIUL ORAȘULUI, 783/1906.

⁶⁸ CĂPITĂNIA DE POLIȚIE, 1936/1906.

⁶⁹ CĂPITĂNIA DE POLIȚIE, 4264/1906.

⁷⁰ În 11 septembrie 1906 a fost interzisă construcția unui șopron de lemn dinspre vecini, cerere depusă de Kálmán Zsakó (el a închiriat în această perioadă încăperea magazinului dinspre pasaj). CĂPITĂNIA DE POLIȚIE, 7203/1906.

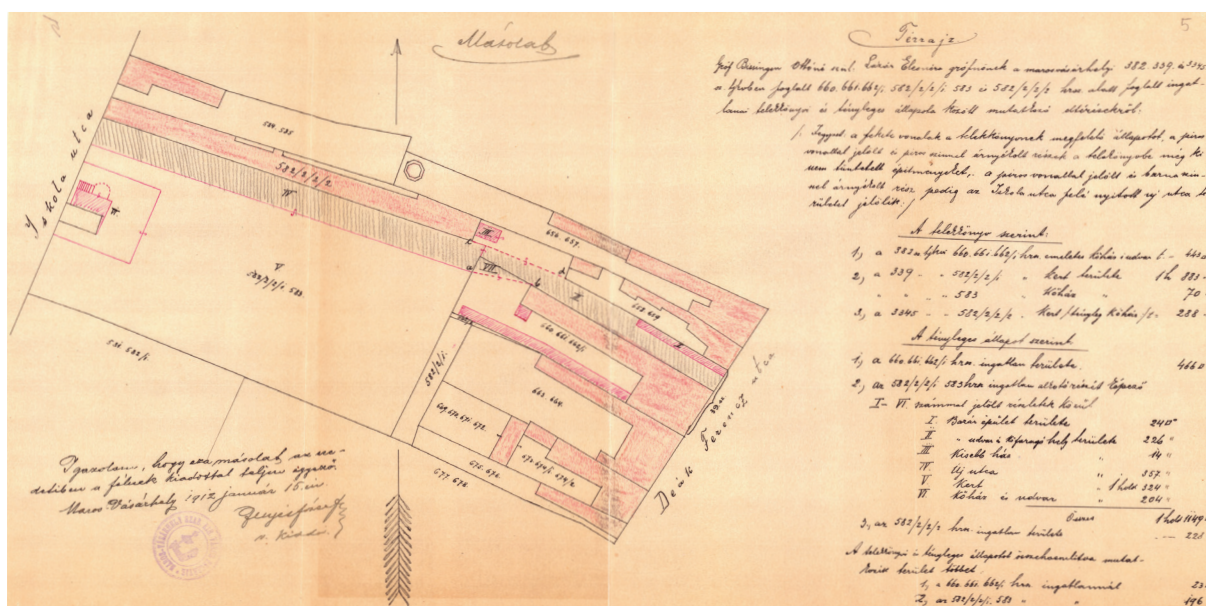


Fig. 6. Plan de situație pentru deschiderea pasajului Korzó (1912). Consiliul orașului 479/1912.

poate de clară: a fost începută în august 1905 și cel mai târziu în primăvara anului 1906 a fost terminată.

Singurul act păstrat în arhiva primăriei, legat de construcție, este documentația autorizării gardului de lângă pasaj.⁷¹ Văduva a solicitat în data de 12 martie 1907 aprobarea unui gard simplu din lemn și sârmă, însă vecina sa, contesa Bissingen a contestat din nou, solicitând ridicarea unui gard mai elegant din cărămidă și fier, argumentul principal fiind că teritoriul pasajului a fost dat în folosința publicului de ea însăși.⁷² Până la urmă, văduva lui Hirschmann a fost de acord cu realizarea gardului de cărămidă, cu condiția posibilității deschiderii unei porți spre pasaj. Autorizația de construire a fost emisă în data de 29 martie 1907, fiind condiționată de înaintarea planului spre aprobare oficiului tehnic al orașului. Proiectul, semnat de Béla Keleti (fig. 9), a fost verificat de inginerul orașului, Andor

Staibl în luna aprilie. Gardul era compus din grilaje din fier forjat, montate între piloane masive, zidite din cărămidă, înalte de 4 m, respectiv o poartă de fier cu două canaturi.⁷³ Cele două ridicări topografice elaborate cu această ocazie ne oferă o imagine generală atât despre planimetria clădirilor, cât și despre dimensiunile lotului: gardul a fost proiectat în jurul curții pe o lungime de 28 m și o lățime de 8 m, pornind de la colțul bazarului Bissingen (fig. 9–10).⁷⁴ Aripa din curte, demolată între timp, avea o lungime de 34 m și o lățime de 5,20 m.⁷⁵

Canalizarea casei a fost realizată în vara anului 1910.⁷⁶ În 1912 izvoarele de arhivă ne relevă intenția văduvei de a înveli o parte dintre clădirile din curte cu gudron. Cererea însă a fost respinsă, fiindcă, conform regulamentului de construcție al orașului, în zona centrală a fost obligatoriu folosirea materialelor neinflamabile.⁷⁷ Cel mai probabil din această cauză a fost

⁷¹ CONSILIUL ORAȘULUI, 2558/1907.

⁷² "...miután az özv. gr. Bissingen Ottóné szomszédos telke a tulajdonos által a forgalomnak át van engedve, s ezen telek a nagyközönség által átjáró gyanánt használtatik, szépészeti szempontból csakis téglá, vagy kő alapokon nyugvó díszes vasrács kerítés építése engedélyeztessék." Proces verbal din 23 martie 1907. CONSILIUL ORAȘULUI, 2558/1907.

⁷³ Özv. Hirschman Adolfné úrnő részére készített kerítés terve (81×41 cm). CONSILIUL ORAȘULUI, 2558/1907.

⁷⁴ Pe lângă planul de mai sus al lui Keleti vezi și schița topografică întocmită în martie 1907: Özv. Hirschman Adolfné által szándékolt kerítés tervrajza (34×21 cm). CONSILIUL ORAȘULUI, 2558/1907.

⁷⁵ Lungimea lotului a fost de 64 m, lățimea din spate 8 m, iar în față de cca 9 m, identică cu lungimea fațadei.

⁷⁶ CĂPITÂNIA DE POLIȚIE, 4725/1910.

⁷⁷ CĂPITÂNIA DE POLIȚIE, 6499/1912.



Fig. 7. Casa nou-construită. Carte poștală (după 1905). Colecția András Csepreghy.



Fig. 8. Detaliu cu galantarul clădirii. Carte poștală (după 1905). Colecția András Csepreghy.

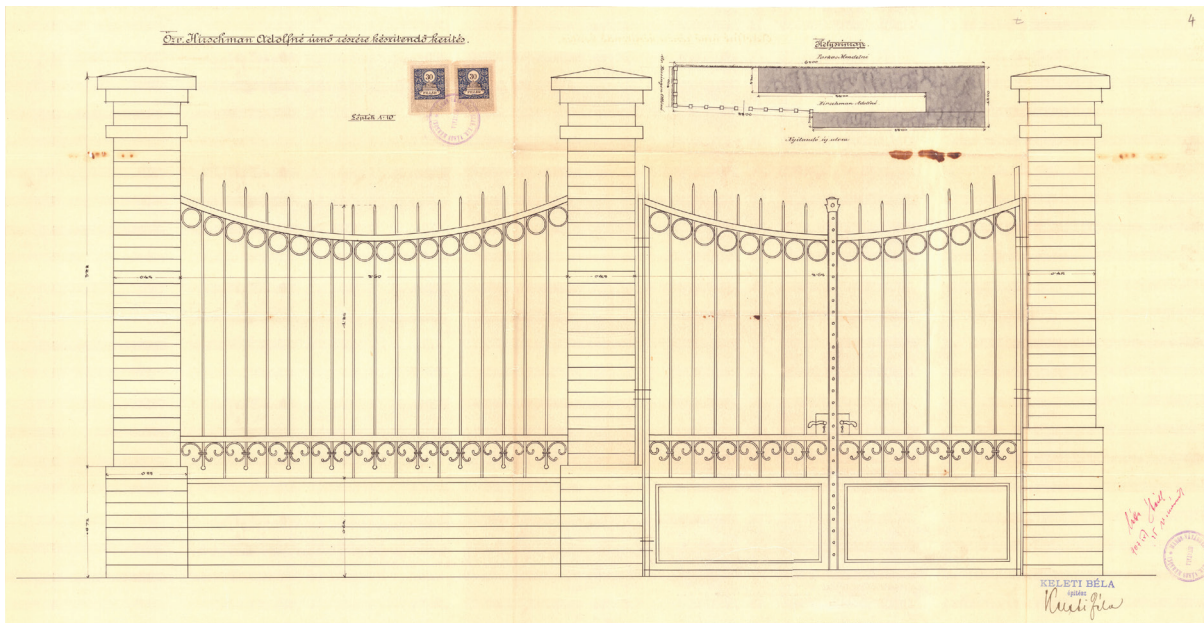


Fig. 9. Planul gardului (Béla Keleti, 1907). Consiliul orașului, 2558/1907.

solicitată, la începutul anului 1913, autorizația unui acoperiș de tinichea, dar, din cauza lipsei

izvoarelor, nu cunoaștem detalii legate de realizarea acestuia.⁷⁸

SCHIMBĂRILE DIN SECOLUL XX

În 1919 clădirea se afla încă în proprietatea văduvei lui Adolf Hirschmann,⁷⁹ decedată în anul 1924, fără urmași.⁸⁰ În perioada interbelică casa ajunge în proprietatea comerciantului de textile Sándor Vámos. Se pare însă, că a închiriat parterul clădirii încă din anii antebelici: în 1912 își face deja reclamă ”casei de modă” aflată la această adresă,⁸¹ într-o fotografie din 1914 apare pe fațadă chiar și firma cu inscripția VÁMOS SÁNDOR.⁸² Vámos a deținut magazinul pe tot parcursul perioadei interbelice, firma sa apărând în diferite variante, pe ilustratele acestei perioade (fig. 11–12). În timpul Holocaustului a fost deportat și a murit la Auschwitz, împreună cu soția și cu fiicele sale, Katalin, Ágnes și Éva.

Singurul supraviețuitor din familie a fost fiul său, Géza. Casa a fost naționalizată până la urmă de către statul român, în anul 1950, de la el.⁸³

După naționalizare, clădirea a trecut în administrația Întreprinderii de Gospodărie Locativă din Târgu Mureș, împreună cu majoritatea imobilelor din zona centrală. Un relevu întocmit de Institutul de Proiectare a Regiunii Autonome Maghiare, în 1959, ne dezvăluie situația din această perioadă.⁸⁴ La parter, pe lângă cele două săli aferente frontului stradal (în cea din dreapta funcționa agenția C.F.R.), putem observa o mică încăpere (ceasornicărie), accesibilă de pe strada Bartók. Aripa din curte, la parter, cuprinde un apartament compus

⁷⁸ VARIA, nr. 596, 153v.

⁷⁹ TELEKLAJSTROM 1919, 56.

⁸⁰ Vezi piatra sa de mormânt în cimitirul *status quo ante* din Târgu Mureș, parcela 11.

⁸¹ *Marosvásárhely útmutatója 1912*, Redactat și editat de Kovács József, Révész Gyula [f. l., f. a. fără paginatie]

⁸² Albumul omagial al lui György Bernády, redactat în 1914 (în expoziția Bernády a Muzeului Județean Mureș).

⁸³ Date obținute de la moștenitorii lui Géza Vámos (vezi și fișa de carton a clădirii în arhiva primăriei).

⁸⁴ I.G.L. Tg. Mureș, piața Stalin nr. 18. Relevu 1:100, 1959. RAGCL.

cămară).⁹¹ La parter este preconizată o pape-tărie cu magazie în spate (prevăzută cu ocazia reamenajării cu un WC), o tutungerie, și micul atelier de ceasornicar de pe strada Bartók. În interior au avut loc reamenajări, instalațiile și conductele au fost reparate, tâmplăria de lemn a fost revizuită și vopsită în exterior, etc. Conform memoriului tehnic, frontului i s-a redat forma

inițială, s-au întocmit planuri de renovare pentru ambele fațade.⁹² Parterul, al cărui aspect a fost afectat grav la mijlocul secolului prin îndepărtarea galantarelor (fig. 13), a fost reproiectat în stilul clădirii: au fost propuse goluri cu închideri arcuite, înconjurate cu cadre de tencuială ondu-late, și o cornișă mediană frântă (s-a realizat doar cea din urmă).

MORFOLOGIA FAȚADEI PRINCIPALE

După cum am văzut, clădirea construită în 1905 a avut o planimetrie în forma literei L, din care, în urma demolărilor din anii 1980, s-a păstrat exclusiv corpul principal din piața Trandafirilor. Fațada principală reprezintă cea mai impor-tantă valoare arhitecturală a edificiului (fig. 14). Pe primele reprezentări ale clădirii apare și un galantar de lemn cu trei uși de intrare, caracte-rizat prin elemente de tâmplărie curbate și un decor floral sculptat (fig. 8). Această structură de tâmplărie, montată în timpul construcției (1906), s-a integrat organic în aspectul fațadei. În perioada interbelică însă a fost transformat, iar la mijlocul secolului XX demontat. Aspectul actual al parterului este rezultatul acestei intervenții. Deși pe parcursul restaurărilor din anii 1980 a existat o propunere în acest sens, fațada parteru-lui nu a fost remodelată.

La etaj, fațada principală este străpunsă de două ferestre late, cu o închidere arcuită la mijloc. Tâmplăria de lemn a ferestrelor este împărțită de o traversă de cercevea orizontală, decorată cu denticule, în partea inferioară cu trei cana-turi și cu un oberliht articulat cu două șprosuri curbate, structură asemănătoare cu tâmplăria ferestrelor caselor proiectate de Keleti pe strada Cuza Vodă. Analogiile acestui tip de ferestre pot fi întâlnite la cele mai reprezentative clădiri ale

lui Ödön Lechner, în forma cea mai evidentă pe fațadele curții interioare al Institutului Geologic (1897–1899) din Budapesta.⁹³ Pe pervaz astăzi apar două panouri dreptunghiulare de tencuială, care lipsesc de pe reprezentările arhive, deoarece au fost realizate în timpul restaurărilor din anii 1980. Suprafața lată de deasupra ferestrelor este marcată de un întins panou adâncit, cu margini arcuite, care reflectă sprânceana ferestrelor. Acest panou se întinde și în zona chenarelor ferestre-lor, fiind accentuat de patru aplice de teracotă, reprezentând motive florale (fig. 17). În zona centrală, între cele două ferestre, apare un element decorativ de mari dimensiuni, compus dintr-un șir vertical de inimi și motive vegetale (fig. 16), inspirat din motivele ornamentale ale artei populare, culese și repertoriate, în această perioadă, cu mare entuziasm, de către etnografii József Huszka (1854–1934)⁹⁴ și Dezső Malonyai (1866–1916), autorii unor publicații deosebit de populare în domeniu. Remarcăm asemănările generale dintre motivul central al fațadei prin-cipale și unele ornamente de broderie prezente pe cojoacele secuiești, culese la Gheorgheni și publicate de Malonyai câțiva ani mai târziu.⁹⁵

Cel mai marcant element al fațadei este aticul masiv, compus din linii curbate dinamice, încoronat de o cornișă lată, decorată cu o bandă

⁹¹ Pe baza proiectului nr. 205/IV "Amenajări la construcții existente din piața Trandafirilor nr. 22, 26, 18", parte integrantă a proiectului general nr. 1217. U.S.L.G.C. București "Bloc F.1., F.2. și zona T din p-ța Teatrului Tg. Mureș". Adresa I.J.G.C.L. Mureș către Inspectoratul general de stat pentru investiții-construcții din București, 11 mai 1983, RAGCL.

⁹² Putem afirma, că proiectanții locali au încercat să procedeze cu maximă responsabilitate față de monument. Cartea tehnică a construcției pentru imobilul din piața Trandafirilor 18. Întocmită de ing. Szász Béla, 1991. RAGCL.

⁹³ SISA 2014, 106, 110–111.

⁹⁴ Despre activitatea lui Huszka vezi FEJŐS 2006.

⁹⁵ MALONYAI 1909, 41.

ondulată (fig. 14). Zona centrală a acestui atic este străpunsă de o lucarnă asemănătoare unei lalele stilizate, partea inferioară a acesteia fiind mărginită de ramuri ce se dezvoltă dintr-un motiv floral, inspirat din arta populară (fig. 15). Masivul atic curbat, marcat de o linie dinamică, sinuoasă, este o preluare cât se poate de evidentă din arhitectura lui Lechner, care a variat acest element pe cele mai reprezentative clădiri ale sale, în special pe

Casa Poștală de Economii din Budapesta (1900–1901).⁹⁶ S-au păstrat până-n zilele noastre cele două colectoare superioare ale burlanelor, lucrări de tinichea decorate cu un șir de protuberanțe (fig. 18).⁹⁷ Keleti, deci, a oferit comanditarului, prin soluții relativ ieftine (panouri modelate în tencuială, aplici de teracotă, tâmplărie și tinichigerie de stil), posibilitatea realizării unei clădiri deosebite, construită într-o manieră progresistă.

BÉLA KELETI

Proiectantul casei este considerat de literatura de specialitate⁹⁸ și de istoria locală,⁹⁹ fără vreo însemnare a sursei, Béla Keleti. Deși nici în momentul de față nu dispunem de dovezi directe, pe baza noilor informații obținute din arhive, conform cărora, în 1905, Keleti a solicitat acordul de depozitare a materialelor de construcție în fața clădirii, puțin mai târziu, în 1907 el a întocmit planul gardului, și, nu în ultimul rând, pe baza asemănărilor stilistice cât se poate de evidente cu clădiri proiectate în mod cert de el (palatul Feigenbaum, casele lui Ödön Marosi) considerăm, că ipoteza contribuției sale în cazul casei Hirschmann a devenit sigură, atât în faza proiectării, cât și în cea a execuției. Acest fapt ne-a îndemnat spre o cercetare mai amplă a carierei acestui personaj practic necunoscut al arhitecturii târgumureșene.

Deși numele lui este cunoscut în literatura de specialitate a secesionului târgumureșean, până în prezent nu cunoaștem nimic notabil despre cariera lui. Pe lângă lacunele informațiilor privitoare la arhitectura orașului, lipsa datelor referitoare la viața lui este explicată de schimbarea sa de nume, cercetările noastre dovedind că inițial numele său de familie a fost *Keller*.¹⁰⁰ Tatăl său, croitorul János Keller (1837–1913), originar din satul Nádudvar¹⁰¹ și prima lui soție, Paulina Prikli, originară din Sátoraljaújhely, au trăit în prima jumătate a anilor 1860 la Pesta, pe strada Hajó,¹⁰² aici și-au botezat, la parohia romano-catolică Adormirea Maicii Domnului din centru, pe cei doi copii, Mária (1864)¹⁰³ și János (1865).¹⁰⁴ Aici a văzut lumina zilei și Béla Keller, la 17 februarie 1867, ca fiu nelegitim¹⁰⁵ al lui János Keller și Sára Liptay, întrucât prima soție a

⁹⁶ SISA 2014, 112–115.

⁹⁷ După demolarea bazarului pe fațada laterală a fost deschisă o ușă, iar în a doua parte a secolului XX pe acest perete a fost montat afișierul cinematografelor și a teatrelor din oraș. Benzile ornamentale de tencuială din partea superioară a calcanului fac parte din ornamentația originală a clădirii, fiind prezente pe fotografiile arhive.

⁹⁸ GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990, 78.

⁹⁹ KERESZTES 2000, 173–174.

¹⁰⁰ Informația-cheie referitoare la schimbarea numelui lui se află în buletinul informativ al școlii din 1887–1888, unde este amintit ca *Keleti (Keller) Béla* (ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1888, 103). Schimbarea numelui de familie s-a făcut pe baza aprobării nr. 20966/VII din 13 aprilie 1886 a Ministerului de Interne.

¹⁰¹ *Keller János* s-a născut în 1837 în localitatea Nádudvar de lângă Debrecen, ca fiu al arendașului (seniorial) Keller József (Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice din Nádudvar 1812–1855, 88. ANU, MATRICOLE, mf. A0866, vol. 210/2). A murit la 20 februarie 1913 la Hajdusámson, fiind înmormântat în data de 20 februarie 1913 la Cluj. Slujba de înmormântare a avut loc la casa familială din str. Minorităților, nr. 2 (OSZK, Colecția anunțurilor de dolii).

¹⁰² Astăzi strada *Fehér Hajó* din sectorul V al orașului.

¹⁰³ Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice Centrale din Pesta 1862–1866, 149. ANU, MATRICOLE, mf. A0079, vol. 8/23.

¹⁰⁴ Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice Centrale din Pesta 1862–1866, 204. ANU, MATRICOLE, mf. A0079, vol. 8/23.

¹⁰⁵ Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice Centrale din Pesta 1867–1872, no. 92. ANU, MATRICOLE, mf. A0079, vol. 8/24.



Fig. 11. Casa într-o fotografie interbelică. Carte poștală (colecția József Kercsák).



Fig. 12. Detaliu cu casa, după 1940. Carte poștală (colecția József Kercsák).

decedat în 1866.¹⁰⁶ Însă la sfârșitul anilor șaizeci, regăsim familia la Cluj: la parohia catolică de aici au fost botezați următorii copii născuți de Sára Liptay (reformată de fapt), Kornélia (1869)¹⁰⁷ și Géza (1874).¹⁰⁸ Au încheiat căsătoria la 4 august 1873, în rit reformat,¹⁰⁹ astfel statutul copiilor s-a reglementat și oficial.

Tânărul Keller a terminat la Cluj primele patru

clase gimnaziale:¹¹⁰ cu certitudine este identic cu elevul numit Béla Keller, care apare în anul 1878 în evidențele gimnaziului catolic¹¹¹ din oraș, însă din anul școlar următor îl regăsim deja în primul an al colegiului reformat.¹¹² Pentru noi are o importanță crucială faptul că și-a continuat studiile la Școala Profesională de Stat („Ipartanoda”) din Budapesta, unde s-a înscris în 1884.¹¹³ Din al

¹⁰⁶ Prikli (Prikrill) Paulina a decedat la 27 ianuarie 1866 în vârstă de 29 de ani de tuberculoză, la doar o lună după nașterea fiului ei, János. Registrul de decese al Bisericii Romano-Catolice Centrale din Pesta 1860–1866, 5. no. 35. ANU, MATRICOLE, mf. A0092, vol. 5/57.

¹⁰⁷ Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice din Cluj (1863–1870), p. 207. MATRICOLE PAROHIALE, 71/46.

¹⁰⁸ Registrul de nașteri al Bisericii Romano-Catolice din Cluj (1870–1877), p. 138. MATRICOLE PAROHIALE, 71/47.

¹⁰⁹ Soția este amintită ca femeie divorțată („Liptay Sára, fostă soție a lui Váralyai Guszt”). Registrul de căsătorii al Bisericii Reformate din Cluj 1845–1884. f. 172v. MATRICOLE PAROHIALE, nr. 71/31.

¹¹⁰ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1885, 75.

¹¹¹ ÉRTESÍTŐ FÖGYMNASIUM 1879, 78.

¹¹² ÉRTESÍTŐ COLLEGIUM 1880, 42.

¹¹³ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1885, 75.



Fig. 13. Casa în perioada anilor 1960.

doilea an de studii la clasa de arhitectură îi are colegi pe Lajos Kápolnay,¹¹⁴ venit tot de la Cluj, pe József Tamás¹¹⁵ din Miercurea Ciuc, dar îl întâlnim printre elevi și pe Árpád Rimanóczy,¹¹⁶ fiul arhitectului Kálmán Rimanóczy, personalitate marcantă a arhitecturii Oradei în perioada dualistă. La materiile introductive ale primului an a avut rezultate medii, însă la geometrie, desenul uneltelor, respectiv desenul liber și modelare a obținut rezultate remarcabile, aspectul exterior

al lucrărilor sale fiind „arătos”.¹¹⁷ În al doilea an însă n-a mai obținut rezultate remarcabile decât la modelare și scriere rondă, la celelalte materii obținând calitative medii.¹¹⁸ În al treilea an, la toate materiile importante ale specializării sale (proiectare, construcții de poduri, drumuri și aducțiuni de apă, desen tehnic, studii de perspectivă) a obținut note medii, rezultate remarcabile prezentând din nou numai în domeniul desenului liber și al modelării.¹¹⁹ Din toate acestea reiese talentul său remarcabil pentru desen, ceea ce explică exigența proiectelor sale ulterioare.

În cei trei ani de studii urmate la Budapesta, materiile cele mai importante legate de specializarea sa au fost predate de un arhitect cu prestigiu internațional, absolvent al Academiei berlineze, Gyula Kolbenheyer (1851–1918).¹²⁰ În 1885–1886 a predat arhitectură, morfologie arhitecturală și perspectivă,¹²¹ iar din anul următor și proiectare.¹²² Dar pentru Keller, venit din provincie, putea fi hotărâtoare și impresia dinamismului construcțiilor Budapestei care cunoștea o dezvoltare vertiginoasă în această perioadă. Din punct de vedere pedagogic, școala însăși s-a străduit să exploateze vecinătatea șantierelor de construcții și a capodoperelor contemporane: din buletinele școlii știm precis că în anul întâi, pe lângă halele expoziției naționale, aflate în construcție, clasa lui Keller a vizitat clădirile institutului de pensii feroviare din strada Kerepesi și Bazilica Sf. Ștefan,¹²³ în anul doi au studiat, pe lângă biserica lui Matia Corvin din cetate, clădirea Operei și sediul Academiei, casele de raport aflate în construcție în bulevardele Teréz și József, respectiv străzile Damjanich și Rottenbiller.¹²⁴ În ultimul an a avut ocazia de a vedea fundația Parlamentului, tocmai începutul palat Wenckheim,¹²⁵ respectiv

¹¹⁴ Probabil constructorul sălii de gimnastică a Colegiului Reformat din Cluj.

¹¹⁵ Probabil una și aceeași persoană cu proiectantul monumentului *Siculicidium* din Siculeni.

¹¹⁶ RIMANÓCZY–FERKAI 2017, 249–270.

¹¹⁷ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1885, 77.

¹¹⁸ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1886, 66.

¹¹⁹ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887, 70.

¹²⁰ În acești ani șeful secției de arhitectură, mai târziu directorul Școlii Profesionale Superioare de Construcții (devenită instituție independentă în 1898). Despre Kolbenheyer vezi ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1926, 7–13.

¹²¹ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1886, 9.

¹²² ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887, 9, 42.

¹²³ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1885, 69.

¹²⁴ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1886, 56.

¹²⁵ ROZSNYAI 2018, 56–57.



Fig. 14. Clădirea dinspre piața Trandafirilor (fotografia autorului, 2018).

lucrările noului sediu al Școlii Profesionale de pe bulevardul József.¹²⁶

Béla Keller a fost, deci, timp de trei ani elevul școlii, în 1887 terminându-și cu succes studiile.¹²⁷

Practica obligatorie din timpul vacanței în anii doi (1886)¹²⁸ și trei (1887)¹²⁹ deopotrivă, a efectuat-o la Cluj, la arhitectul Lajos Horváth. Întrucât în primii doi ani, în comparație cu

¹²⁶ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887, 55.

¹²⁷ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887, 70.

¹²⁸ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1886, 96.

¹²⁹ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887, 99.



Fig. 15. Lucarna aticului (fotografia autorului, 2018).

majoritatea colegilor săi, nu lipsea niciodată de la cursuri, în al treilea an, însă, s-a situat pe al doilea loc la cele mai multe absențe, este posibil să fi fost deja angajat pe șantierele capitalei. E posibil ca acest lucru să fie în legătură și cu circumstanța crucială în care proaspătul absolvent – care între timp și-a schimbat și numele – în 1888 este deja angajat al arhitectului Ignác Alpár (1855-1928).¹³⁰ Tânărul Alpár și-a deschis biroul chiar în 1888, deci Keleti e posibil să fi fost unul dintre primii săi colaboratori. Cercetările ulterioare trebuie să stabilească ce fel de rol putea să-i revină lui Keleti în mediul lui Alpár, mai ales ținând seama că renumitul arhitect budapestan a fost destul de activ în acești ani și în Transilvania. Cert este, că biroul lui Alpár i-a facilitat o excepțională șansă de a câștiga experiență și de a intra în relație cu arhitecți talentați, cum a fost Jenő Hübner (1863–1929), revenit în țară tocmai în perioada aceea, de la Viena.¹³¹

În orice caz, în 1893 îl găsim din nou la Cluj, în aprilie a înregistrat o firmă¹³² împreună cu Kiss Lajos, pe care au și desființat-o însă în decembrie.¹³³ După ceva mai bine de un deceniu, auzim din nou despre el: în 1904, împreună cu Antal Bodnár, cu care aveau o firmă comună cu sediul oficial în Budapesta, au făcut o ofertă¹³⁴ pentru renovarea bisericii catolice din Kiskunfélegyháza, dar lucrarea i-a fost până la urmă atribuită antreprenorului local István Lantos.¹³⁵ De altfel, Antal Bodnár a fost cumnatul lui Keleti, soțul surorii sale, Kornélia.¹³⁶ Tot în 1904 îl întâlnim deja la Târgu Mureș: semnează un plan de extindere spre curte a palatului Bissingen.¹³⁷ În iunie 1905, Keleti și asociatul său, menționați ca antreprenori târgumureșeni deja, au câștigat prin adjudecare lucrările de extindere a Spitalului Rudolf din Târgu Secuiesc,¹³⁸ proiectat de arhitectul budapestan János Bobula, în această perioadă fiindu-i încredințate și reparațiile închisorii din

¹³⁰ ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1888, 103.

¹³¹ ROSCH 2005, 184–187, 180–181.

¹³² Központi Értesítő 18, 39 (14 mai 1893), 782.

¹³³ Központi Értesítő 18, 107 (31 decembrie 1893), 2083.

¹³⁴ Gazdasági Mérnök 28, 7 (17 februarie 1904), 55.

¹³⁵ BRUNNER 2012, 273.

¹³⁶ Conform necrologului din 1913, la moartea tatălui lor (OSZK, Colecția anunțurilor de doliu).

¹³⁷ CONSILIUL ORĂȘULUI, 7131/1904.

¹³⁸ Gazdasági Mérnök 29, 25 (22 iunie 1905), 200.



Fig. 16. Element decorativ de pe fațada principală (fotografia autorului, 2018)



Fig. 17. Elementul decorativ, central, al fațadei principale (fotografia autorului, 2018).

Târgu Mureș.¹³⁹ La casa văduvei lui Adolf Hirschmann, a început să lucreze tot în această vară, în luna august a anului 1905. Brevetul său de antreprenor a fost emis numai peste un an, în data de 1 septembrie 1906, ca sediu fiind trecut piața Széchenyi nr. 37, deci lotul casei cercetate în studiul prezent.¹⁴⁰ Această autorizație a fost retrasă în 1910, noul său brevet fiind emis în decembrie 1910.¹⁴¹

Anul 1906 i-a adus în continuare numeroase lucrări la Târgu Mureș. La 25 iulie au fost aprobate proiectele sale pentru cele două case alăturate ale lui Ödön Marosi din strada Kör (Cercului), pe care le-a și înălțat până în primăvara anului 1907.¹⁴² Aceste clădiri din strada Cuza Vodă nr. 34–36 sunt importante monumente locale ale secessionului lechnerian, remarcându-se

prin volumetria generoasă a aticului curbat și ornamentația specifică stilului. Tot în 1906, la 31 august, s-a aprobat proiectul casei cu două apartamente a lui Vilmos Feigenbaum în curtea terenului din piața Trandafirilor nr. 43, al cărei stil concordă cu cele văzute până acum, Keleti reușind să și termine construcția până în iunie 1907.¹⁴³ La începutul anului 1907 a proiectat casa lui György Eperjesy de pe strada Régibaromvásár (azi Áron Márton): clădirea, în prezent transformată, prin desenul exigent, liniile ondulate ale fațadei, aticul curbat, sau decorativul turn de colț, se număra inițial, și ea, între remarcabilele realizări locale ale stilului.¹⁴⁴ Tot de la Feigenbaum a primit, în 1907, prima sa comandă de mare anvergură, construirea unei case de raport cu două etaje în partea dinspre piață a terenului sus amintit.¹⁴⁵

¹³⁹ *Építő Ipar* 29, 27, (2 iulie 1905), 242.

¹⁴⁰ BREVETE, p. 75.

¹⁴¹ BREVETE, p. 100.

¹⁴² CONSILIUL ORAȘULUI 3722/1907.

¹⁴³ CONSILIUL ORAȘULUI 3600/1907.

¹⁴⁴ CONSILIUL ORAȘULUI 8682/1908.

¹⁴⁵ CĂPITĂANIA DE POLIȚIE 4757/1907.



Fig. 18. Colectorul superior al burlanului (fotografia autorului, 2018).

Fațada impozantă, proiectată de Keleti,¹⁴⁶ se numără printre cele mai reprezentative monumente ale stilului lechnerian din oraș, inspirată de iconica realizare a lui Lechner, Casa Poștală de Economii din Budapesta. Construcția însă s-a desfășurat sub auspicii nefaste: plafonul executat dintr-un fier-beton de slabă calitate s-a prăbușit, rănindu-i grav pe muncitori, vestea nenorocirii ajungând rapid și în presa din capitală.¹⁴⁷ Deși ziarele locale învinuiau firma Székely și Faragó din Budapesta,¹⁴⁸ care a și refăcut lucrările în 1908,¹⁴⁹

situația a știrbit probabil și reputația lui Keleti. Cert este, că în anii următori nu-i mai întâlnim numele la lucrări de asemenea anvergură.

Rămâne, însă, prezent, în mod permanent, în arhitectura orașului: în anul 1907 devine membru al conducerii Cooperativei Industriale de Credit din Târgu Mureș,¹⁵⁰ iar în 1911 este amintit ca proprietarul unei firme cu 25 de muncitori.¹⁵¹ Se pare că a apreciat personalul calificat pe șantierele sale: a angajat zidari dintre absolvenții școlii profesionale din oraș, iar ucenicii săi au participat la cursurile de perfecționare ale școlii.¹⁵² Potrivit izvoarelor aflate în arhiva orașului, în 1908 a transformat un grajd în curtea văduvei contelui Otto von Bissingen.¹⁵³ În 1909 a adăugat un corp aripii din curte a casei lui Károly Bartscht, de pe strada Sfântu Gheorghe, folosirea cărămizii aparente în zona ancadramentelor indicând deschiderea atelierului lui Keleti spre noi tendințe ale secesionului.¹⁵⁴ Tot în acest an, Jakab Katzer îi încredințează renovarea casei sale.¹⁵⁵ Printre lucrările mai importante din această perioadă se numără modificarea spațiilor interioare ale cafenelei Korzó la parterul palatului Bissingen, tot în 1910,¹⁵⁶ an în care proiectează și clădirile simple la curte din strada Ferenc Deák (azi piața Victoriei) ale lui Sándor Both,¹⁵⁷ de asemenea o simplă casă de locuit în curte, pentru Antal Bodnár, pe strada Ernő Kiss (azi Traian Moșoiu), luată în folosință abia peste doi ani.¹⁵⁸ Potrivit relatărilor presei, în 1914, Keleti realizează planul galantarului drogheriei lui Bodnár din piața Széchenyi nr. 51, din marmură neagră și roșie, cu suprafețe aurite, de o exigență artistică deosebită.¹⁵⁹ În 1911, proiectează pentru Goldstein Hermann o clădire supraetajată în

¹⁴⁶ *Székely Lapok* 27, 68 (19 aprilie 1907), 3.

¹⁴⁷ *Budapesti Hírlap* 17, 269 (13 noiembrie 1907), 9.

¹⁴⁸ *Székely Lapok* 37, 259 (13 noiembrie 1907), 3.

¹⁴⁹ CĂPITANIA DE POLIȚIE, 10908/1907.

¹⁵⁰ *Központi Értesítő* 32, 87 (31 octombrie 1907), 2060.

¹⁵¹ Firmă înființată în anul 1910. FODOR 2016, 68.

¹⁵² *ÉRTESÍTŐ SZAKISKOLA* 1908, 25, 28.

¹⁵³ CONSILIUL ORAȘULUI, 4780/1908.

¹⁵⁴ CONSILIUL ORAȘULUI, 4285/1909. (str. Revoluției nr. 17)

¹⁵⁵ CĂPITANIA DE POLIȚIE 4547, 4759/1909. (piața Petőfi nr. 1)

¹⁵⁶ CONSILIUL ORAȘULUI 4855/1910.

¹⁵⁷ CONSILIUL ORAȘULUI 6665/1910.

¹⁵⁸ CONSILIUL ORAȘULUI 6637/1913.

¹⁵⁹ *Új drogéria, Székely Napló* 44, 65 (28 aprilie 1914), 2. Vezi SEBESTYÉN 2016, 149.

piața György Bernády de astăzi, care nu va mai fi realizată, dar proiectul semnalează fără dubiu

că autorul lui a adoptat deja un stil geometrizarant mult mai simplificat.¹⁶⁰

LOCUL CLĂDIRII ÎN ARHITECTURA ORAȘULUI

Casa de locuit, de mici dimensiuni, construită de văduva lui Adolf Hirschmann în 1905, se numără între primele edificii târgumureșene concepute clar și inconfundabil în varianta lechneriană a stilului secesion, inspirată din creația renumitului arhitect din Budapesta, Ödön Lechner (1845–1914), promotor și teoretician al stilului național în arhitectura maghiară. Bogata activitate, practică și teoretică a lui Lechner, este marcată de căutarea unui nou limbaj arhitectural național, inspirat în primul rând din arta populară maghiară și din presupusele origini orientale, prezentând un interes deosebit pentru problemele ornamentației. La începutul noului secol, arta și ideile lui Lechner au fost deja răspândite de numeroșii săi discipoli pe tot teritoriul Ungariei.¹⁶¹ Aceste tendințe arhitecturale, de altfel variate, marcate de ideile lui Lechner, de obicei, sunt descrise în literatura de specialitate maghiară cu termenul „magyaros szecesszió”, de unde provine și denumirea frecvent folosită în literatura românească, stil secesion maghiar.

La Târgu Mureș, secesionul s-a ivit, în primul rând, în contextul construcțiilor publice, prin proiecte elaborate în renumite birouri de arhitectură ale capitalei. Pionierul noului val, sediul Băncii Agrare, s-a construit în 1900, și, pe lângă elementele limbajului decorativ al artei populare maghiare, prezintă, de asemenea, o marcantă arhitectură individuală, specifică perioadei de creație timpurie a lui Gyula Sándy

(1868–1953).¹⁶² În 1903 au fost elaborate proiectele azilului de copii,¹⁶³ realizate tot de arhitecți budapeșteni,¹⁶⁴ cu soluții structurale și elemente decorative preluate din arhitectura populară.¹⁶⁵ Analizând, însă, autorizațiile de construcție din primii ani ai noului secol se pare, că secesionul nu a pătruns încă nici pe departe în adâncurile arhitecturii târgumureșene – marea majoritate a caselor reflectă, în continuare, maniera conservatoare a istorismului. Caracteristicile noului stil rămân sporadice și se manifestă, mai degrabă, în ornamentație sau în detalii, pe un fond arhitectural convențional. Aceste exemple timpurii de secesion, cum ar fi sgraffito-ul și feronieria fațadei casei Bodolla (1901–1902),¹⁶⁶ compozițiile florale din sprânceana ferestrelor de pe fațada laterală a casei Bissingen (1902),¹⁶⁷ sau motivele vegetale ale fațadei casei lui Lajos Bustya (1903),¹⁶⁸ demonstrează apariția concomitentă a motivelor secesionului maghiar și a celor inspirate din alte variante europene ale stilului.¹⁶⁹

În stadiul actual al cercetărilor, se pare că exact anul construcției casei Hirschmann, 1905, este anul de cotitură, când devin mai numeroase (deși nu majoritare) proiectele concepute, clar, sub influența secesionului. În aprilie a fost obținută autorizația de construcție a vilei fotografului local Géza Csonka, un plan deosebit, de inspirație Jugendstil și Art Nouveau de factură belgiană, contrasemnat de maistrul local Lajos Bustya,¹⁷⁰ având analogii directe în arhitectura

¹⁶⁰ CONSILIUL ORAȘULUI, 8264/1911.

¹⁶¹ SISA 2014; JÉKELY 2015; BRUNNER–VERESS 2017.

¹⁶² Studii monografice despre activitatea lui Sándy: BODÓ 2013, 143–156; BODÓ 2015, 264–291.

¹⁶³ MAN 2009, 398–401.

¹⁶⁴ Lajos Ybl (1855–1934) și Győző Czigler (1850–1905).

¹⁶⁵ Lucrare executată de maistrul constructor Lajos Csiszár. Planurile clădirii: ACTE TEHNICE, LIII, f. 18.

¹⁶⁶ Este rezultatul unei schimbări radicale ale programului decorativ, intervenită pe parcursul proiectării. Vezi Oniga Erika, *Bodolla Ferenc háza* (<http://topographia.ro/topografia/epulet/bodolla-ferenc-haza-42.html>, 18 aprilie 2018)

¹⁶⁷ CONSILIUL ORAȘULUI, 2897/1902.

¹⁶⁸ CĂPITĂANIA DE POLIȚIE 5275/1903.

¹⁶⁹ Menționăm și fațada casei de locuit a lui Lajos Csiszár, autorizată în 1902, pe planul căreia într-un cadru eclectic apar deja elementele florale inspirate de secesionul maghiar (azi demolată). MAN 2009, 238–239, 251.

¹⁷⁰ Cererea a fost depusă în toamna anului 1904. MAN 2009, 417, 488, vezi și CONSILIUL ORAȘULUI 6737/1904.

capitalei. Cele două construcții reprezentative ale pieței centrale, începute tot în 1905, casa fabricantului Hermann Farkas¹⁷¹ și restaurantul lui György László (viitorul Hotel Royal),¹⁷² sunt marcate, mai degrabă, de influența secesionului vienez, prezentă la nivelul decorului. Aici amin-tim și fațada clădirii comandate de comercianții de alcool Pál Milhoffer și Mór Kandarsz pe strada Kossuth (Călărașilor).¹⁷³ În domeniul construcțiilor publice, tot în acest an, au fost începute cele cinci școli de stat, proiectate la Budapesta, de către arhitectul Sándor Baumgarten (1864–1928), ale căror fațade tind spre un stil mai rigid, tot de inspirație vieneză,¹⁷⁴ în cazul școlii civile de băieți, din piața Bernády de astăzi, într-o formă mai exigentă.¹⁷⁵

Aceste construcții, ale anului 1905, nu prezintă legături directe cu formele decorative ale secesionului maghiar (deși, concursul organizat în

acest an, pentru realizarea planurilor primăriei, a prevestit ascensiunea stilului, la cel mai înalt nivel în arhitectura orașului). Casa Hirschmann, însă, a fost concepută integral sub influența lui Lechner și poate fi socotită un exemplu elocvent al stilului, fapt demonstrat de structurile volumetrice ale clădirii, de aticul curbat, de liniile ondulate ale fațadei, de ornamentația inspirată din arta populară, și, respectiv, de tâmplăria ferestrelor existentă într-o formă identică la capodoperele arhitecturale ale maestrului. Aceste elemente inconfundabile sunt prezente și la alte realizări locale ale lui Keleti, care, astfel, devine un important actor al introducerii și statornicirii formelor lechneriene în oraș. Așadar, micul edificiu al văduvei Hirschmann poate fi considerat un pionier al acestui stil, realizat cu puțin timp înainte de operele reprezentative, precum Primăria Veche (1906–1908)¹⁷⁶ și Colegiul Reformat (1908–1909).¹⁷⁷

BIBLIOGRAFIE

BODÓ 2013

P. Bodó, Sándy Gyula korai építészete, in: Zs. Kovács – J. Orbán (szerk.), *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiából* (Marosvásárhely–Kolozsvár 2013) 143–156.

BODÓ 2015

P. Bodó, Sándy Gyula (1868–1953). A pártázatok mestere, in: J. Rozsnyai (szerk.), *Építőművészek Ybl és Lechner korában* (Budapest 2015) 264–291.

BRUNNER 2012

A. Brunner, Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904, *Első Század* XI/3, 2012, 245–279.

BRUNNER–MÉSZÁROS–VERESS 2017

A. Brunner – M. Mészáros – D. Veress (szerk.), *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről* (Kiskunfélegyháza 2017)

ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1885

K. Hegedűs (szerk.), *Értesítő a budapesti Állami Közép Ipartanoda 1884–85. hatodik tanévéről* (Budapest 1885)

ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1886

K. Hegedűs (szerk.), *Értesítő a budapesti Állami Közép Ipartanoda 1885–86. hetedik tanévéről* (Budapest 1886)

¹⁷¹ CONSILIUL ORAȘULUI 3005/1906.

¹⁷² Autorizația de construcție a fost emisă în data de 9 mai 1905 (CONSILIUL ORAȘULUI, 2418/1905). Proiectantul nu se cunoaște, executantul a fost maistrul local Pál Soós, vezi Székely Lapok 35, 105 (9 mai 1905), 3.

¹⁷³ MAN 2009, 411, 456.

¹⁷⁴ ACTE TEHNICE, XLIV–XLVII.

¹⁷⁵ Fațadă reproiectată în 1906 de către Sándor Radó. MAN 2015b, 268–269.

¹⁷⁶ ONIGA 2012, 21–39.

¹⁷⁷ ONIGA 2013, 143–169.

ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887

K. Hegedűs (szerk.), *Értesítő a budapesti Állami Közép Ipartanoda 1886–87. nyolczadik tanévérről* (Budapest 1887)

ÉRTESÍTŐ IPARTANODA 1887

K. Hegedűs (szerk.), *Értesítő a budapesti Állami Közép Ipariskola 1887–88. kilenczedik tanévérről* (Budapest 1888)

ÉRTESÍTŐ FŐGYMNASIUM 1879

M. Várady (szerk.), *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári Róm. Kath. Főgymnasium 1878–1879-ik évi értesítője* (Kolozsvár 1879)

ÉRTESÍTŐ COLLEGIUM 1880

J. Debreczeni (szerk.), *A kolozsvári Evang. Reform. Collegium értesítője az 1879/80-ik tanérvre* (Kolozsvár 1880)

ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1899

Gy. Kolbenheyer (szerk.), *A budapesti M. Kir. Állami Felső (Építő) Ipariskola értesítője az 1898/99. évről* (Budapest 1899)

ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1902

Gy. Kolbenheyer (szerk.), *A budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1901/1902. iskolai évről* (Budapest 1902)

ÉRTESÍTŐ ÉPÍTŐ IPARISKOLA 1926

L. Schoditsch (szerk.), *A budapesti M. Kir. Állami Felső Építő Ipariskola összevont értesítője az 1918–1925. tan évekről* (Miskolc 1926)

ÉRTESÍTŐ SZAKISKOLA 1908

J. Fekete (szerk.), *A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1907–1908-iki tizenhatodik iskolai évről* (Marosvásárhely 1908)

FEJŐS 2006

Z. Fejős (szerk.), *Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban 2005. május 14. – 2006. március 5. között* (Budapest 2006)

FODOR 2016

J. Fodor, Marosvásárhely társadalmi-politikai viszonyai a 20. század elején (1900–1914), in: S. Pál Antal – Zs. Simon (szerk.), *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*, IV (Marosvásárhely 2016) 60–100.

GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ 1990

J. Gerle – A. Kovács – I. Makovecz, *A századforduló magyar építésze* (Budapest 1990)

JÉKELY 2015

Zs. Jékely (ed.), *Ödön Lechner in Context. Studies of the international conference on the occasion of the 100th anniversary of Ödön Lechner's death* (Budapest 2015)

KERESZTES 2000

Gy. Keresztes, *Marosvásárhely szecessziós épületei* (Marosvásárhely 2000)

MALONYAI 1909

D. Malonyai, *A magyar nép művészete, II. A székellyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete* (Budapest 1909)

MAN 2009

I. E. Man, *Târgu-Mureș, istorie urbană, II. Din anul 1850 până la primul război mondial* (Târgu Mureș 2009)

MAN 2015a

I. E. Man, Banca Agrară – primul monument de arhitectură în stil secesion din Târgu-Mureș,

- in: *Monumente de arhitectură civilă din municipiul Târgu-Mureș. Studii de caz* (Târgu Mureș 2015) 166–183.
- MAN 2015b
I. E. Man, Fosta Școală Civilă de Băieți din strada Bernády György nr. 7. un exemplu de clădire în stil secesion, in: *Monumente de arhitectură civilă din municipiul Târgu-Mureș. Studii de caz* (Târgu Mureș 2015) 251–274.
- NAPTÁR 1910
F. Szilveszter (szerk.), *Székelyföldi Képes Naptár az 1910. évre...* ediția lui Soma Weiszberger (Marosvásárhely 1910)
- ONIGA 2012
E. Oniga, Istoria construirii Primăriei și amenajarea de odinioară a încăperilor reprezentative, in: M. K. Nagy (red.), *Marosvásárhely – Régi Városháza / Tîrgu Mureș – Primăria Veche* (Târgu Mureș 2012) 21–39.
- ONIGA 2013
E. Oniga, A marosvásárhelyi Református Kollégium főépülete, *DolgKolozsvar (Ú.S.)* 8, 2013, 143–169.
- ONIGA 2016
E. Oniga, Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építészeti tevékenységéhez, in: J. Orbán (szerk.), *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben* (Marosvásárhely–Kolozsvar 2016) 249–275.
- ORBÁN 2009
J. Orbán, Táblabírák, főnemesek, pallérok és házak. Városkép és társadalom változásai Marosvásárhelyen a Királyi Tábla beköltözését követően, in: R. Bányai – M. Sebestyén Spielmann (szerk.), *Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére* (Marosvásárhely 2009) 245–280.
- ORBÁN 2011
J. Orbán, Hasznosság és szépség határán. Közkutak Marosvásárhelyen a 19. század első felében, in: Zs. Kovács – E. Sarkadi Nagy – A. Weisz (szerk.), *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára* (Kolozsvar 2011) 285–307.
- PÁL-ANTAL 1997
S. Pál-Antal, *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára / Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu Mureș* (Târgu Mureș 1997)
- RIMANÓCZY-FERKAI 2017
J. Rimanóczy – A. Ferkai, A Rimanóczy építészdinasztia története (I.) *Építés - Építészettudomány* 45/3–4, 2017, 249–270.
- ROSCH 2005
G. Rosch, *Alpár Ignác építészete* (Budapest 2005)
- ROZSNYAI 2018
J. Rozsnyai, *Meinig Arthúr* (Budapest 2018)
- SEBESTYÉN 2010
M. Sebestyén (szerk.), *Időtár, II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848–1918* (Marosvásárhely 2010)
- SEBESTYÉN 2015
M. Sebestyén, *Időtár, V/1. 1291–1899. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár I–II. kötetéhez* (Marosvásárhely 2015)
- SEBESTYÉN 2016
M. Sebestyén, *Időtár, V/2. 1900–1944. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár II–III. kötetéhez* (Marosvásárhely 2016)

SISA 2014

J. Sisa, *Lechner, az alkotó géniusz* (Budapest 2014)

TELEKLAJSTROM 1919

Maros-Vásárhely sz. kir. város telekérték-adójának kivetési lajstroma az 1919-ik évre (Maros-vásárhely 2011)

Izvoare de arhivă

ACTE TEHNICE

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Acte tehnice (nr. inv. 109).

ANU, F 49

Arhivele Naționale ale Ungariei, Arhivele Centrale (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest), Gubernium Transylvanicum, F 49, Conscriptii mixte.

ANU, MATRICOLE

Arhivele Naționale ale Ungariei, Arhivele Centrale (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest), Colecția de matricole parohiale.

ANU, P 676

Arhivele Naționale ale Ungariei, Arhivele Centrale (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest), Arhivele din Târgu Mureș ale familiei Teleki, P 676, Földvári család levéltára.

BREVETE

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Protocoale și registre ale magistratului (nr. inv. 118), nr. 449. Evidența brevetelor de patroni B I, 1884–1922.

CĂPITĂANIA DE POLIȚIE

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Căpitănia de poliție a orașului (nr. inv. 107).

CONSCRIPTII

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Conscriptii și recensământe (nr. inv. 119).

CONSILIUL MUNICIPAL

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Consiliul municipal (nr. inv. 117).

CONSILIUL ORAȘULUI

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Consiliul orașului (nr. inv. 107).

ICE

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Instrumente contemporane de evidență (nr. inv. 107).

MATRICOLE PAROHIALE

Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale Române, Colecția matricole parohiale de stare civilă.

OSZK

Biblioteca Națională Széchényi a Ungariei.

Primăria Târgu Mureș

Arhiva Primăriei Municipiului Târgu Mureș.

RAGCL

Arhiva Regiei Autonome de Gospodărie Comunală și Locativă Târgu Mureș.

VARIA

Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale Române, Fond Primăria Târgu Mureș, Varia (nr. inv. 1445).

THE HISTORY OF THE HIRSCHMANN HOUSE AND THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN ARCHITECTURAL SECESSION IN TÂRGU MUREȘ (Summary)

Our study presents the history of the Secession style residential house located under nr. 18 on the Trandafirilor market square in Târgu Mureș, which previously was a modest Baroque style ground floor house with high pitch roof. In the last decades of the nineteenth century the owner was Adolf Hirschmann, and after his death in 1887, the house remained in the possession of his widow, Ida Baruch. On the 28th of August 1905 the widow received the construction permit to erect the Art Nouveau style house that can be seen even today. The construction was already finalized in the spring of 1906. The preserved data indicates that the constructions were led by architect Béla Keleti, who in 1907 also elaborated a plan for the fence of the house. These years brought change to the surrounding environment of the building as well. In 1902, the left side neighbor, widow of Otto Bissingen had built a ground floor row of bazaars based on the plans elaborated by Pál Soós immediately next to the house plot of Mrs. Hirschmann. Thus, the area in front of it had opened the access for pedestrians. Mrs. Bissingen offered the territory to the town in order to establish an alley but according to all signs this took place only ten years later.

The widow of Adolf Hirschmann passed away in 1924 and her house passed on to the tradesman Sándor Vámos, then after his perish in Auschwitz, to his son Géza. The communist state authority nationalized the house from him. A new, radical change took place in the history of the house in the middle of the 1980s, when as a postlude of the transformation of the theater square the entire court wing of the house was demolished and on its place a new modern building was erected, which stands even today. However, the most valuable building from the perspective of art history, the block that

overlooks the main square was preserved and renewed.

The residential building erected in 1905 is considered to be one of the early monuments of the so-called Hungarian architectural Secession in Târgu Mureș. The decorative elements of the façade, the attic decorated with wave lines and the shape of the windows clearly reflect the work of Ödön Lechner (1845–1914), one of the early representatives of the Hungarian architectural Secession movement and a high-impact architect, and the details of his main works in Budapest, similarly to other works of Béla Keleti in Târgu Mureș. That is why, we tried to track down the almost completely unknown carrier of Béla Keleti. His original surname was Keller, the family changed it to Keleti in 1886. He was born in Budapest in 1867 as the son of master tailor János Keller but shortly the family moved to Cluj-Napoca. In 1883 he became a student at the Industrial School in Budapest and in 1887 successfully completed the courses at the department of architecture, where besides his teachers the architectural dynamism of the rapidly developing capital must have had a great impact on him. After, he worked in the office of the distinguished Hungarian architect Ignác Alpár. He established his own enterprise in Cluj-Napoca in the 1890s. In the middle of the first decade of the next century one finds him in Târgu Mureș, a town which then faced an exploding architectural development. Here, from his works besides the Hirschmann house we can highlight the houses of Vilmos Feigenbaum from the main square (1906–1907) and the two residential buildings of Ödön Marosi (1906) or the house of György Eperjesy (1907). All these are reckoned as important local examples of the Hungarian architectural Secession.

ABBREVIATIONS

<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Archäologischen Institut, Berlin
<i>Acta</i>	Acta (Siculica), Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe
<i>ActaAC</i>	Acta Archaeologica Carpathica, Academia Scientiarum Polona Collegium Cracoviense, Kraków
<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău
<i>ActaTS</i>	Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu
<i>AnnalesUA, SH</i>	Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, Alba Iulia
<i>Angustia</i>	Angustia, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
<i>Antaeus</i>	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Apulum</i>	Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest
<i>ArchKorr</i>	Archäologisches Korrespondenzblatt, Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz
<i>ArhMold</i>	Arheologia Moldovei, Iași
<i>ASZ</i>	Agrártörténeti Szemle
<i>AttiSocFriuli</i>	Atti della Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli – Venezia Giulia
<i>AVSL (NF)</i>	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, (Neue Folge), Hermannstadt
<i>BAI</i>	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
<i>BAM</i>	Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași
<i>Banatica</i>	Banatica, Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, Reșița
<i>BAR</i>	British Archaeological Reports, International Series / British Series, Oxford
<i>BCMI</i>	Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
<i>BMA</i>	Biblioteca Mvsei Apvlensis, Alba Iulia
<i>BMM</i>	Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Archaeologia, Târgu Mureș / Cluj Napoca
<i>BMN</i>	Bibliotheca Mvsei Napocensis, Cluj-Napoca
<i>BMP</i>	Bibliotheca Mvsei Porolissensis, Zalău
<i>BudRég</i>	Budapest Régiségei, Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
<i>CA</i>	Cercetări Arheologice, București
<i>CCA</i>	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
<i>CMM</i>	Catalogi Musei Marisiensis, archaeologia, Târgu Mureș
<i>ComArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>Cumidava</i>	Cumidava, Anuarul Muzeelor Brașovene
<i>CsSzME</i>	Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda
<i>Dacia (N. S.)</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I–XII (1924–1948), București; Nouvelle série (N. S.), Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București

<i>DissPann</i>	Dissertationes Pannonicae, ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes, Budapest
<i>DolgKolozsvár (Ú.S.)</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, (új sorozat, 2006–), Kolozsvár
<i>Drobeta</i>	Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier
<i>EJA</i>	European Journal of Archaeology
<i>EMúz</i>	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár
<i>EphemNap</i>	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
<i>ESzNMJ</i>	Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára
<i>FK</i>	Földtani Közlöny, Budapest
<i>Hesperia</i>	Hesperia, the American School of Classical Studies at Athens
<i>Hydrobiologia</i>	Hydrobiologia. The International Journal of Aquatic Sciences
<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>JQS</i>	Journal of Quaternary Science
<i>JRA</i>	Journal of Roman Archaeology
<i>Lymbus</i>	Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest
<i>Marisia</i>	Marisia (V–), Studii și Materiale, Târgu Mureș
<i>MCA</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București
<i>MIMK</i>	Molnár István Múzeum Kiadványai, Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr
<i>MNy</i>	Magyar Nyelv, Budapest
<i>Művészet</i>	Művészet, Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest
<i>NK</i>	Numizmatikai Közlöny, Budapest
<i>NyIK</i>	Nyelv- és irodalomtudományi közlemények
<i>NumZ</i>	Numismatische Zeitschrift, Wien
<i>RevBis</i>	Revista Bistriței, Complexul Județean Muzeal Bistrița-Năsăud
<i>RevIst</i>	Revista Istorică, București
<i>Sargetia</i>	Sargeția, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, Acta Musei Devensis, Deva
<i>SCIV(A)</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie 1974–), București
<i>StComSM</i>	Studii și Comunicări Satu Mare
<i>StudiaAA</i>	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>Studia UBB</i>	Studia Universitatis Babeș–Bolyai, series Historia, Cluj-Napoca
<i>Studia UBB, TCV</i>	Studia Universitatis Babeș–Bolyai, series Theologia Catholica Varadinensis
<i>Studii</i>	Studii. Revistă de Istorie, București
<i>Suceava</i>	Suceava, Anuarul Complexului Muzeal Bucovina
<i>Századok</i>	Századok, A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
<i>Terra Sebus</i>	Terra Sebus, Acta Musei Sabasiensis, Sebeș
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>WMMÉ</i>	Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>Ziridava (StudArch)</i>	Ziridava (Studia Archaeologica 2010–), Arad